

امکان‌سنجی توسعه صنعت گردشگری باتوجه به توان و قابلیت‌های استان گیلان با عملکرد ملی و فراملی در قالب تشکیل تعاونی

دکتر مهرداد گودرزوند چگینی *

چکیده

صنعت گردشگری از اهمیت خاصی برخوردار است و نقش فعال و مؤثری در ساختار اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی کشورها بازی می‌کند. صنعت گردشگری نه تنها یکی از پردرآمدترین صنایع جهانی است بلکه یکی از اشتغال‌زاترین صنایع نیز می‌باشد. یکی از عواملی که می‌تواند موجب توسعه صنعت گردشگری استان گیلان شود تشکیل تعاونی‌های مرتبط با صنعت گردشگری است. در این تحقیق، پنج متغیر مستقل (اکوتوریسم گیلان، اطلاع‌رسانی از جاذبه‌های گردشگری، تشکیل تعاونی‌های صنایع دستی، تشکیل تعاونی‌های سیاحتی تفریحی و تشکیل تعاونی‌های اسکان و اقامت) و رابطه آنها با متغیر وابسته (توسعه صنعت گردشگری استان گیلان) مورد سنجش قرار گرفته است. اطلاعات از طریق پرسشنامه و سؤال از مسئولان و دست‌اندرکاران صنعت گردشگری و تعاون استان جمع‌آوری و با استفاده از آزمون کای دو (2X) و شدت همبستگی وی کرامر (7) مورد آزمون قرار گرفت و در نتیجه در هر پنج فرضیه تحقیق ارتباط معنی‌داری بین متغیر مستقل و وابسته وجود داشت.

واژگان کلیدی: صنعت گردشگری، تعاونی، اکوتوریسم، صنایع دستی، سیاحت، گیلان

مقدمه

یا شیوه‌ای برای کاهش دخالت دولت در اقتصاد دانسته‌اند. در کشورهای در حال توسعه تعاونی‌ها را وسیله‌ای برای تأمین و تعمیم مالکیت و تسهیل دستیابی افراد به فعالیت‌های نوین اقتصادی تلقی می‌کنند (بیگی، ۱۳۷۹).

باتوجه به نابسامانی‌های فراوانی که در بخش

تعاونی‌ها را معمولاً بخش سوم اقتصاد می‌نامند. در کشورهای غربی تعاونی‌ها را بخش واسطه‌ای میان بخش دولتی و خصوصی می‌شمارند و در کشورهای اروپای شرقی و بلوک سوسیالیست (سابق) تعاونی‌ها را راه‌حل

* استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت

صنعت گردشگری به چشم می‌خورد و همچنین به دلیل نقش و اهمیت این صنعت و فعالیت‌های مربوط به آن در توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی کشور و به دلیل وجود محدودیت‌های فرهنگی و ایدئولوژی حاکم، باز امکان توسعه و بسط این صنعت که پیامدهای مثبت فرهنگی و همچنین افزایش درآمدزایی و اشتغال را به همراه خواهد داشت، وجود دارد.

گردشگری اهمیت بسزایی در رشد و توسعه اقتصادی کشورها بویژه کشورهای در حال توسعه دارد و با توجه به اینکه کشورهای در حال توسعه برای رشد و توسعه اقتصادی به صنایع و صنعتی شدن توجه داشته و پیشرفت را مترادف با صنعتی شدن می‌دانند، لذا گردشگری از سوی سازمان ملل به عنوان صنعت شناخته شده تا در کشورهای جهان سوم یا در حال توسعه، از مزایایی که برای صنعت قائل اند برخوردار شوند. (امینی، جهانگردی ملی و توسعه متعادل، ۴۳) مهم‌ترین ویژگی این صنعت، پایداری و ثبات آن در برابر نوسان‌های اقتصادی، بویژه در مواردی است که تولید صنعتی با کاهش مواجه می‌شود (محقق، ۱۳۷۰، ۲۰).

جهانگردی در ایجاد درآمد در یک کشور فرصت‌هایی را برای اشتغال به کارهای تازه پدید می‌آورد. توسعه فعالیت‌های مربوط به جهانگردی امکانات لازم برای اشتغال در هتل‌ها، مثل‌ها، رستوران‌ها، دفاتر خدمات مسافرتی و سایر فعالیت‌های مرتبط با این صنعت را پدید می‌آورد. در کل سه نوع شغل از جهانگردی ایجاد می‌شود (الوانی و هدهستی، ۱۹۷):

۱) مشاغلی که مستقیم با صنعت جهانگردی مرتبط است؛

۲) مشاغلی که از تولید صنعت از قبیل حمل و نقل، کشاورزی و بانکداری ایجاد می‌شود؛

۳) مشاغلی که غیرمستقیم توسط جهانگردی ایجاد می‌شود.

از جمله مزایای اقتصادی گردشگری، کمک به افزایش درآمد ارزی و تراز پرداخت‌ها، ایجاد اشتغال و درآمد، بهبود ساختارهای اقتصادی و تشویق فعالیت‌های کارآفرینی است (جانلی، ۱۳۷۸). به نظر بوگاردوس تعاون نوعی کار و زندگی

مشترک در سطوح گوناگون فعالیت‌های اجتماعی است که موجب توسعه اجتماعی و ارتقاء سطح فنی‌تر و مطلوب‌تر می‌شود (بوگاردوس، ۱۳۵۲، ۹). از این رو توسعه صنعت گردشگری با توجه به قابلیت‌های ملی و فراملی با امکان تشکیل تعاونی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

بیان مسئله

انسان‌ها به دلایل مختلف و پیچیده سفر می‌کنند؛ ولی به طور کلی، خواست افراد برای تغییر موقعیت محیط، استراحت، تفریح، زیارت و آشنایی با آداب و رسوم ملل دیگر از بزرگ‌ترین انگیزه‌های آنان برای مسافرت است.

استان گیلان نیز با داشتن فرهنگی دیرینه و طبیعی زیبا دارای ظرفیت‌های گردشگری ویژه‌ای همچون تالاب‌ها و سواحل زیبا، ییلاق‌های سرسبز، آثار و ابنیه‌های تاریخی و فرهنگی، زیارتگاه‌ها، بازارهای محلی، غذاهای محلی متنوع و آداب، رسوم و ارزش‌های مخصوص خود و بسیاری جاذبه‌های دیگر و جزو ۱۰ استان برتر کشور می‌باشد. یکی از عواملی که می‌تواند باعث توسعه گردشگری استان گیلان شود، تشکیل تعاونی‌های مرتبط با این صنعت است که توسط مردم به وجود می‌آیند و موجب اشتغالزایی بسیاری از افراد می‌گردند.

با توجه به موارد فوق، محقق بر آن است تا تحقیق کند که چگونه می‌توان با توجه به قابلیت‌های استان گیلان با تشکیل تعاونی‌های مرتبط با صنعت گردشگری این صنعت را در استان توسعه داد.

اهداف تحقیق

هدف اصلی این تحقیق "سنجش توسعه صنعت گردشگری با توجه به توان و فعالیت‌های استان گیلان با عملکرد ملی و فراملی در قالب تشکیل تعاونی‌ها" می‌باشد. برای رسیدن به هدف اصلی، مراحل و اهداف زیر ذکر می‌شود:

۱. شناسایی قابلیت‌های توریستی استان گیلان
۲. شناسایی جاذبه‌های توریستی استان گیلان
۳. امکان‌سنجی توسعه گردشگری از طریق تشکیل تعاونی‌ها.

فرضیه‌های تحقیق

در راستای پاسخ دادن به سؤالات تحقیق، فرضیات ذیل مورد نظر قرار گرفته است:

الف: بین اکوتوریسم استان گیلان و توسعه صنعت گردشگری استان، ارتباط مستقیم وجود دارد.

ب: بین اطلاع‌رسانی از جاذبه‌های توریستی استان گیلان و توسعه صنعت گردشگری استان، ارتباط مستقیم وجود دارد.

پ: بین تشکیل تعاونی‌های صنایع دستی استان گیلان و توسعه صنعت گردشگری استان، ارتباط مستقیم وجود دارد.

ت: بین تشکیل تعاونی‌های سیاحتی تفریحی و توسعه صنعت گردشگری استان، ارتباط مستقیم وجود دارد.

ث: بین تشکیل تعاونی‌های اسکان و اقامت گردشگران و توسعه صنعت گردشگری استان، ارتباط مستقیم وجود دارد.

رؤسای بخش‌داری‌ها، ادارات تعاونی در شهرستان‌ها، کارشناسان و مدیران ستادی اداره کل تعاون در سطح استان گیلان. از این میان، بر اساس روش نمونه‌گیری غیراحتمالی و فرمول کوکران و فرمول اصلاح (تیس)، حجم نمونه ۱۵۴ نفر تعیین گردید.

برای تجزیه و تحلیل، داده‌ها به دو بخش آمار توصیفی و آمار استنباطی تقسیم شده است. در آمار توصیفی، به توصیف آماری و استفاده از نمودار هیستوگرام برای هر یک از سؤالات پرداخته شده است.

در آمار استنباطی، تجزیه و تحلیل و آزمون فرضیات با استفاده از آزمون کای‌دو و برای نشان دادن شدت همبستگی متغیر مستقل و وابسته از ضریب همبستگی وی کرامر استفاده شده است.

باتوجه به این‌که تعداد زیادی از فراوانی‌های مورد انتظار در متغیرهای ما کمتر از ۵ بود بنابراین از روش ادغام کردن برای رفع این مشکل استفاده شد.

نتایج آزمون فرضیات

آزمون فرضیه اول (بین اکوتوریسم طبیعی استان گیلان و توسعه صنعت گردشگری استان ارتباط مستقیم وجود دارد) نشان می‌دهد که رابطه مثبت و معنی‌داری بین دو متغیر وجود دارد.

$(\chi^2 = 7/822)$ کای‌دو محاسبه شده، $(\chi^2 = 0/99)$ کای‌دو جدول، با درجه آزادی $df = 2$

آزمون فرضیه دوم (بین اطلاع‌رسانی از جاذبه‌های توریستی استان گیلان و توسعه گردشگری استان ارتباط مستقیم وجود دارد) نشان می‌دهد که رابطه مثبت و معنی‌داری بین دو متغیر وجود دارد.

$(\chi^2 = 16985)$ کای‌دو محاسبه شده، $(\chi^2 = 0/99)$ کای‌دو جدول، با درجه آزادی $df = 2$

آزمون فرضیه سوم (بین تشکیل تعاونی‌های صنایع دستی استان گیلان و توسعه گردشگری استان ارتباط مستقیم وجود دارد) نشان می‌دهد که رابطه مثبت و معنی‌داری بین دو متغیر مورد نظر وجود دارد.

$(\chi^2 = 16053)$ کای‌دو محاسبه شده، $(\chi^2 = 0/99)$ کای‌دو جدول، با درجه آزادی $df = 2$

قلمرو تحقیق

گستره این تحقیق در سه قلمرو موضوعی، زمانی و مکانی چنین است:

الف) قلمرو موضوعی: امکان‌سنجی توسعه صنعت گردشگری باتوجه به توان و قابلیت‌های استان گیلان با عملکرد ملی و فراملی در قالب تشکیل تعاونی.

ب) قلمرو زمانی: مطالعه و بررسی در زمینه مورد تحقیق از مهرماه ۱۳۸۵ و جمع‌آوری اطلاعات در پاییز و زمستان سال ۱۳۸۵ صورت گرفته است.

پ) قلمرو مکانی: از نظر مکانی، استان گیلان مورد تحقیق قرار گرفته است.

روش تحقیق

روشی که در این تحقیق مورد استفاده قرار گرفته است، تحقیق توصیفی - تحلیلی از نوع پیمایشی است. باتوجه به فرضیات تحقیق، جمع‌آوری اطلاعات از طریق پرسشنامه انجام شده است.

جامعه آماری، باتوجه به موضوع مورد تحقیق، عبارت‌اند از حدود ۶۰۰ نفر از اعضای شوراهای شهر و شوراهای بخش، شهرداران، فرمانداران،

وامه‌های مناسب و درازمدت با بهره کم برای بهره‌برداری تعاونیها، حمایت از تعاونیها در هنگام بروز مشکلات طبیعی، ارائه اقلام مورد نیاز تعاونیها با تسهیلات بیشتر و نظایر آن است.

۲- پیشنهادات در مورد اکوتوریسم استان گیلان:

از آنجایی که زمین‌های کشاورزی جوابگوی نیازهای شغلی و معیشتی مردم استان نیست باید از اکوتوریسم استان نهایت استفاده به عمل آید. پیشنهاد می‌شود با ایجاد امکانات و احداث تله‌کابین در مناطق کوهستانی شهرستان‌هایی مانند آستارا، تالش و همچنین طرح‌های سالم‌سازی و مراکز تفریحی در حاشیه دریای خزر در شهرهایی مانند انزلی، آستارا، تالش و بهره‌برداری از مرداب در دو شهر انزلی و کیاشهر و احداث پارک‌های جنگلی در مناطقی که نزدیکی خاصی بین جنگل و ساحل وجود دارد مانند اطراف شهرستان تالش، در قالب تعاونی‌های خدمات توریستی موجب جذب و جلب بیشتر گردشگران شوند.

۳- پیشنهادات در مورد اطلاع‌رسانی از جاذبه‌های گردشگری استان:

باتوجه به جاذبه‌های گردشگری فراوان، چه از نظر فرهنگی و یا تاریخی و یا اکوتوریسم و یا صنایع دستی در استان، اطلاع‌رسانی شناساندن و این مناطق به گردشگران، تأثیر بسزایی در جلب گردشگر خواهد داشت. بنابراین پیشنهاد می‌شود در مواقعی که گردشگران فراوانی از استان دیدن می‌کنند، مثل تعطیلات نوروزی و یا در تابستان، با بخش بروشورهای خاص، جاذبه‌های توریستی به گردشگران معرفی شوند.

۴- پیشنهادات در مورد تشکیل تعاونی‌های صنایع دستی:

صنایع دستی می‌تواند یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر در جلب توریسم باشد. باتوجه به صنایع دستی زیبایی که در شهرهای مختلف استان وجود دارد می‌توان با تشکیل تعاونی‌های مرتبط با صنایع دستی در شهرهای مختلف مثلاً حصیربافی در

آزمون فرضیه چهارم (بین تشکیل تعاونی‌های سیاحتی و تفریحی و توسعه صنعت گردشگری استان ارتباط مستقیم وجود دارد) نشان می‌دهد که رابطه مثبت و معنی‌داری بین دو متغیر مورد نظر وجود دارد.

$(\chi^2 = 30/230)$ کای دو محاسبه شده،
 $(\chi^2 = 0/99)$ کای دو جدول، با درجه آزادی $df = 2$
 آزمون فرضیه پنجم (بین تشکیل تعاونی‌های اسکان و اقامت گردشگران و توسعه صنعت گردشگری استان ارتباط مستقیم وجود دارد) نشان می‌دهد که رابطه مثبت و معنی‌داری بین دو متغیر مورد نظر وجود دارد.

$(\chi^2 = 21/886)$ کای دو محاسبه شده،
 $(\chi^2 = 0/99)$ کای دو جدول، با درجه آزادی $df = 2$

نتیجه‌گیری کلی و ارائه پیشنهادات کاربردی

استان گیلان، مانند اغلب نواحی کشور، از امتیازات و جاذبه‌های ویژه‌ای در جذب و جلب جهانگردان در سطح ملی و جهانی بهره‌مند است. ولی امروزه به‌علت نوپایی این صنعت و عدم آمادگی‌های لازم در استان استفاده‌چندانی از امکانات و داده‌های طبیعی آن نمی‌شود. لازمه پیشرفت در صنعت توریسم، برنامه‌ریزی اصولی، بنیادین و درازمدت در جهت پیشبرد اهداف توسعه جهانگردی در استان است. همچنین باتوجه به سابقه فرهنگی امر تعاون در استان گیلان و گرایش به سوی همکاری عمومی، که ریشه در منش ملی مردم این منطقه دارد، بستر مناسبی جهت فعالیت‌های گوناگون اقتصادی به‌صورت تعاونی فراهم است. توجه به نیروی انسانی شاغل و غیرشاغل و جویای کار و بررسی وضعیت سنی و تحصیلی آنها، ضرورت یک حرکت گسترده به‌سوی فعالیت‌های تعاونی را محسوس کرده است.

باتوجه به نتایج حاصل از این پژوهش پیشنهادات زیر مطرح می‌شود:

۱- پیشنهاد کلی در مورد تشکیل تعاونی‌ها:
 پیشنهاد می‌شود مزایایی برای تعاونیها اختصاص داده شود تا افراد، مایل به عضویت در این گونه تعاونیها شوند. از جمله این مزایا، اختصاص

شهرستان‌های انزلی، لنگرود، صومعه‌سرا و چادر شب‌بافی در شهرستان رودسر و قالی‌بافی در تمام شهرهای استان و چموش‌دوزی در فومن و ماسولیه و ایری‌شم‌بافی در صومعه‌سرا، خورجین‌بافی در تالش، ساک دستی در لاهیجان، خراطی در رشت، سفالگری در اسالم، لاهیجان، تالش و آستارا باعث افزایش تولید صنایع دستی و بالا رفتن کیفیت صنایع دستی شد.

۵- پیشنهادات در مورد تشکیل تعاونی‌های سیاحتی-تفریحی:

باتوجه به این که تشکیل تعاونی‌های سیاحتی - تفریحی یکی از عوامل تأثیرگذار در جلب توریسم و افزایش گردشگران به استان شناخته شده است، می‌توان با تشکیل تعاونی‌های سیاحتی - تفریحی در اکثر شهرها از توان بالقوه آنها، استفاده بهینه کرد.

● باتوجه به ساحلی بودن این استان و داشتن مناظر زیبا و دلپذیر در کنار ساحل و نیز مرداب‌های این استان، امکان تشکیل چندین تعاونی قایقرانی در شهرستان‌های انزلی، آستارا، تالش، رضوانشهر وجود دارد.

● پیشنهاد می‌شود که تعاونی‌های تفریحی در همه شهرهای استان به‌وجود آید مانند شهرهای بازی، طرح سالم‌سازی دریا در شهرهای ساحلی. ● همچنین می‌توان تعاونی‌های سیاحتی برای گردشگران به‌وجود آورد تا به‌صورت تورهای توریستی و با در اختیار داشتن راهنمای مناسب که آشنایی کامل با استان داشته باشند از استان دیدن کنند.

۶- پیشنهادات در مورد تشکیل تعاونی‌های اسکان و اقامت:

محل اسکان و اقامت یکی از عواملی است که در رضایت یا عدم رضایت گردشگران بسیار مؤثر است.

باتوجه به کمبود محل‌های اسکان در استان و به‌علت آب و هوای بارانی استان، عامل اسکان گردشگران به‌صورت منظم و قانونی و ایمن می‌تواند باعث رضایتمندی گردشگران و در نتیجه

مسافت مجدد به استان یا تشویق دیگران به سفر به استان شود.

● تشکیل تعاونی‌های اسکان و اقامت در شهرهایی که گردشگران فراوانی از آنجا دیدن می‌کنند.

● باتوجه به اینکه احداث تأسیسات اقامتی، خصوصاً هتل‌های ۳ ستاره، ۴ ستاره، ۵ ستاره سرمایه‌گذاری‌های زیادی را طلب می‌کند پیشنهاد می‌شود فرهنگ احداث اقامتگاه‌های کوچک و ارزان‌قیمت به‌صورت تعاونی شود تا از این طریق مشکل کمبود تأسیسات اقامتی رفع شود.

● در برخی مکان‌های توریستی که بازدید از آنها به‌صورت فصلی و دوره‌ای است و ساخت اقامتگاه‌ها و واحدهای اقامتی چندین مقرون به صرفه نیست، پیشنهاد می‌شود که در محوطه‌هایی که از لحاظ ایمنی و بهداشتی مناسب هستند اردوگاه‌هایی به‌صورت تعاونی احداث شوند و چادرهای بهداشتی نصب گردد تا از این طریق معضل اقامتگاه و محل استراحت گردشگران در زمان بازدید حل شود.

منابع:

- ۱- الوانی، مهدی و هدشتی، زهره، اصول و مبانی جهانگردی چاپ اول، تهران، معاونت اقتصادی بنیاد مستضعفان.
- ۲- آگبرن و نیم‌کف، (۱۳۵۶)، زمینه‌های جامعه‌شناسی، ترجمه و اقتباس امیرحسین آریان‌پور، تهران، شرکت سهامی کتاب‌های جیبی.
- ۳- امینی، ع، جهانگردی ملی و توسعه متعادل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، تازه‌های اقتصاد، شماره ۱۳.
- ۴- بوگادوس، اموری، (۱۳۵۲)، تعاون و اصول

اولیه، ترجمه سازمان مرکزی تعاون کشور.

۵- پرتال گردشگری، شهرستان‌های استان گیلان، اینترنت به سایت:

<http://www.gcto.ir/cities/readarticle.php?article>

۶- تیسرگ، پیتر، (۱۳۷۸)، بررسی صنعت جهانگردی و صنعت فراغت، ترجمان احمدی و پورموحدی و اردکانیان، ناشر انجمن ایرانیان.

۷- خاکی، غلامرضا، (۱۳۸۲)، روش تحقیق در مدیریت، انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی.

۸- خالدی، شهریار، (۱۳۷۴)، آب و هواشناسی کاربردی؛

- کاربرد آب و هوا در برنامه‌ریزی ناحیه‌ای چاپ اول، نشر قومنس.
- ۹- داس‌ویل، راجر، (۱۳۷۹)، مدیریت جهانگردی، مبانئ، راهبردها و آثار، ترجمه دکتر سید محمد اعرابی و داود ایزدی.
- ۱۰- دیبایی، پرویز، شناخت جهانگردی، جلد اول، تهران انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.
- ۱۱- رضازاده، م، جهانگردی یکی از صنایع پررونق دنیا، سایت خبرگزاری میراث فرهنگی، <http://www.chm.ir>
- ۱۲- رضوانی، علی‌اصغر، (۱۳۷۴)، جغرافیا و صنعت توریسم، چاپ دوم، انتشارات پیام نور.
- ۱۳- رضوی‌فر، ج و خیاط مقدم، س، (۱۳۸۰)، مدیریت وضعیت گردشگری، انتشارات محقق.
- ۱۴- زنده‌دل، حسن و دستیاران، (۱۳۷۹)، مجموعه راهنمای جامع ایرانگردی - استان گیلان، انتشارات ایرانگردان.
- ۱۵- سازمان جهانی جهانگردی، (۱۳۸۰)، آنچه مدیران جهانگردی لازم است بدانند، ترجمه عباس مهریویا.
- ۱۶- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان، سالنامه آماری استان گیلان ۱۳۸۴.
- ۱۷- سلیم، غلامرضا، (۱۳۷۳)، اصول مدیریت تعاونی‌ها، تهران دانشگاه پیام نور.
- ۱۸- سیف، ع، (۱۳۸۰)، روش‌های اندازه‌گیری و ارزشیابی آموزش، انتشارات آگاه.
- ۱۹- شالچیان، ط، (۱۳۸۳)، صنعت توریسم و برنامه چهارم توسعه، مجله بازاریابی شماره ۳۲ ص ۴ تا ۱۱.
- ۲۰- شعبانی، آ، (۱۳۸۲)، نفت تمام می‌شود، گردشگری هرگز، ماهنامه بازاریابی شماره ۴۲ ص ۴ تا ۸.
- ۲۱- طالب مهدی، (۱۳۷۹)، اصول و اندیشه‌های تعاونی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۲۲- صباغ کرمانی، م، (۱۳۷۹)، صنعت جهانگردی در ایران، نشر کتاب فرا.
- ۲۳- صروی ماهکان، ع، (۱۳۸۰)، بررسی نقش بازاریابی در صنعت جهانگردی مشهد (پایان‌نامه کارشناسی ارشد)، دانشگاه تربیت مدرس.
- ۲۴- عبدالملکی، علیرضا، بررسی عوامل و جاذبه‌های گردشگری شهرستان همدان و نقش آن در تحولات این شهر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت معلم تهران.
- ۲۵- غفاری، ه، مولایی، م، (۱۳۸۱)، صنعت توریسم در ایران، چالش‌ها و راه‌کارها (مقاله)، مجله سیاسی، اقتصادی، شماره ۱۸۶ - ۱۸۵.
- ۲۶- فرجی، مرتضی، (۱۳۸۴)، با اینکه جزو ۱۰ کشور برتر جهان هستیم در صنعت توریسم تنها در کنار گود
- نشسته‌ایم، مقاله، نشریه مسافران، ص ۳.
- ۲۷- فریارس، ف، (۱۳۷۹)، اکوتوریسم پدیده‌ای نوین در صنعت جهانگردی، مجله دام، کشت و صنعت، شماره ۱۴، ص ۲۵.
- ۲۸- قاسمی، ج، (۱۳۷۹)، بازاریابی صنعت توریسم در استان کرمانشاه (پایان‌نامه کارشناسی ارشد) دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت.
- ۲۹- کلیاسی، علی‌اصغر، (۱۳۷۴)، تحقیقی پیرامون نقش تعاونی‌ها در نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران، نشر ثمره.
- ۳۰- مایکل مال، کالین و جنگیز، جان‌ام، (۱۳۷۸)، سیاست‌گذاری جهانگردی، مترجمان اعرابی و ایزدی، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ اول.
- ۳۱- محمودی، م، (۱۳۷۶)، بازاریابی توریسم در استان فارس، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت.
- ۲۳- محقق، محمد علی، (۱۳۷۰)، صنعت توریسم فرایند غالب در اقتصاد جهان، مجله صنعت حمل و نقل، ویژه‌نامه سفر.
- ۲۳- مرکز تحقیقات و مطالعات سیاحتی، جهانگردی و توسعه ص ۱۴۶ و ۱۴۷.
- ۳۴- ملکاخالق، اسماعیل، طراحی الگوی سیاست‌گذاری در بازاریابی صنعت جهانگردی ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.
- ۳۵- منشی زاده، ز، (۱۳۷۶)، جهانگردی، انتشارات سعی.
- ۳۶- مهندسان مشاور شهرسازی و معماری شمال، (۱۳۸۲)، طرح توسعه (جامع) گردشگری استان گیلان (مکان‌یابی و امکان‌سنجی بسترهای مستعد توریستی)، کارفرما، معاونت عمرانی استانداری گیلان.
- ۳۷- میرحسینی، س، (۱۳۸۲)، تأثیر جهانگردی بر اشتغال با نگاه به ایران (مقاله)، ماهنامه تخصص بازاریابی شماره ۲۱.
- ۳۸- ناصری، مسعود، (۱۳۷۵)، شناسایی موانع موثر توسعه صنعت توریسم ایران و طراحی الگوی تبیینی برای گسترش جذب توریسم، پایان‌نامه کارشناس ارشد، دانشگاه تربیت مدرس تهران.
- ۳۹- والکو، لازلو، (۱۳۸۴)، تعاون در دوران کنونی، ترجمه سازمان مرکزی تعاون کشور.
- ۴۰- همت شیدایی، ا، (۱۳۷۵)، بازاریابی صنعت توریسم در استان گیلان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت.
- ۴۱- واحد تحقیقات ماهنامه اقتصاد ایران، ۱۳۷۹، ص ۴۹.